

советскому командованию. За боевые заслуги М. М. Волосюк был награжден орденом Красного Знамени, орденом Отечественной войны 1-й степени, медалями.

После окончания войны генерал-майор М. М. Волосюк продолжал службу в Советской армии. Он работал заместителем заведующего кафедрой, начальником факультета академии им. проф. Н. Е. Жуковского. Умер М. М. Волосюк в 1982 году и был похоронен на военном кладбище в поселке Монино под Москвой. Там же был установлен памятный знак «кенотаф» и его другу И. И. Проскурову.

Таковы судьбы двух товарищей, дружба которых зародилась в стенах ХИМЭСХ. В условиях тоталитарного строя эти судьбы сложились по-разному. Сталинская система вознесла очень высоко И. И. Проскурова, видимо, более талантливого, сделала его одним из известнейших стране людей, и так же легко расправилась с ним, невзирая на заслуги, должности, звания. М. М. Волосюку повезло в жизни больше. Лишь в июне 1941 года он мог повторить судьбу друга. И только начавшаяся война спасла ему жизнь.

Литература

1. Госархив Харьковской области (ГАХО), Ф.20, опись 2А, ед.хр.41, л.69.
2. Горбачева Ю., Селютин С. Мне удалось недорого купить автоматическую пушку (интервью с Марией Иосифовной Поляковой). «Общая газета», 5-11.05.1996.
3. Зимняя война. 1939-1940. Книга вторая: «И. В. Сталин и финская кампания» (Стенограмма совещания при ЦК ВКП(б). – М.: Наука, 1998.
4. Дэвид Мерфи. Что знал Сталин? Загадки плана Барбаросса. – Рейтер, 2009.
5. Валерий Дорофеев. Расстрел в запасной столице. «Волжская коммуна». 30.10.2009.
6. Лурье В.М., Кочик В.Я. ГРУ: дела и люди. – СПб.: Изд.Дом «Нева» и «ОЛМА ПРЕСС», 2002, 224 с.
7. Энциклопедия военной разведки России. – М.: Изд. АСТ, Астрель, ВЗОИ, 2004, С.442-443.
8. Там же. С.418-419.

УДК 94(477.54)«1917/1921»

Скубій І. В.

(м. Харків)

ПЕРШІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КООПЕРАТИВНОЇ ОСВІТИ В ХАРКОВІ. КООПЕРАТИВНА ШКОЛА ІМЕНІ А. Н. ГОЛОВЧАНСЬКОГО (1917 – 1921 рр.)

У статті розглядаються події, які пов'язані з відкриттям у Харкові першої в Україні кооперативної школи імені А. Н. Головчанського у 1917 р. Досліджено особливості будівництва системи кооперативної освіти. Висвітлено характерні риси навчального процесу в кооперативній школі, склад викладацького колективу.

Ключові слова: кооперативна школа імені А. Н. Головчанського, кооперативна освіта, Харків.

В статье рассматриваются события, связанные с открытием в Харькове первой в Украине кооперативной школы имени А. Н. Головчанского в 1917 г. Исследованы особенности строительства системы кооперативного образования. Освещены характерные черты учебного процесса в кооперативной школе, состав преподавательского коллектива.

Ключевые слова: кооперативная школа имени А. Н. Головчанского, кооперативное образование, Харьков.

The article deals with the events devoted to the first Ukrainian cooperative school named after A. N. Golovchanskyi, which was opened in Kharkiv in 1917. The features of the construction of the cooperative education's system are investigated. The characteristics of the educational process in the cooperative school, the composition of the teaching staff are highlighted.

Keywords: cooperative school named after A. N. Golovchanskyi, cooperative education, Kharkiv.

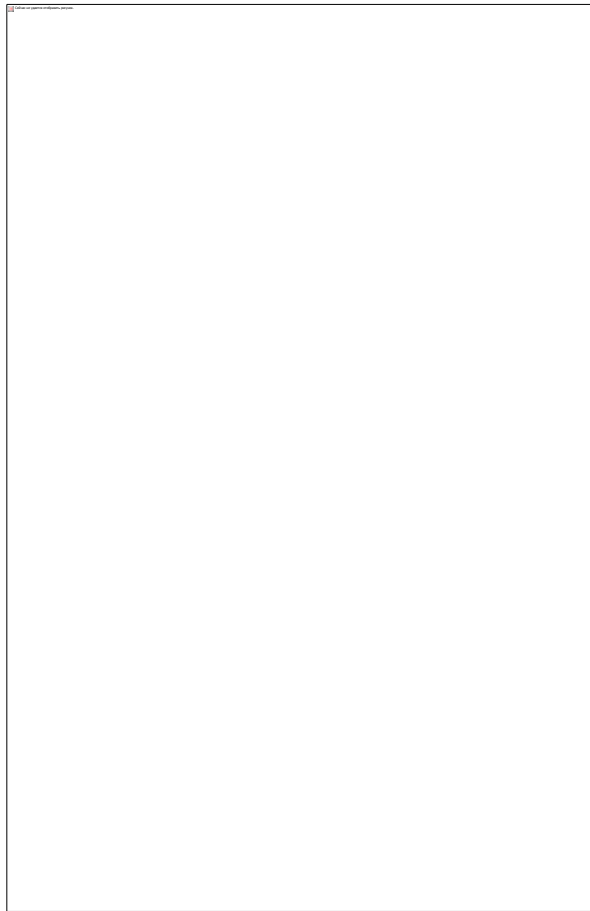
Сьогодні, в добу відродження кооперативних принципів і цінностей історичний досвід розвитку освіти важливий для підвищення якості підготовки фахівців, духовного та морального виховання сучасної студентської молоді. Виникнення і розвиток перших кооперативів у Харківщині ще в другій половині ХІХ ст. поставило перед піонерами нової форми суспільно-економічних відносин завдання створення закладів освіти, які б виховували для неї спеціалістів. З початку ХХ ст. в українських губерніях кількість різних кооперативних товариств стала стрімко зростати. На початку 1914 р. кількість споживчих товариств досягла 3280, а 1917 р. – 4873. Мережа споживчої кооперації Наддніпрянської України об'єднувала складала близько 1,4 млн. членів [1]. Навіть після Лютневої революції 1917 р. кількість споживчих кооперативів та їх об'єднань продовжувала зростати. У 1920 р. кількість споживчих спілок досягла 134 [1]. Очевидно, що існування такої мережі різних кооперативних установ відразу ставило питання щодо необхідності організації спеціальної системи освіти для підготовки фахівців кооперативної справи.

В українській історіографії вивченню зародження кооперативної освіти не приділялося достатньої уваги, оскільки науковці головним чином займалися дослідженням її становлення, розвитку мережі та іншими питаннями з галузі

економічної історії [2, 3, 4]. Певною мірою ця проблема була вирішена дослідницею вітчизняної кооперації Т. В. Оніпко у роботі, присвяченій співробітництву споживчої кооперації та профспілок у підготовці кадрів у роки непу [5]. Разом з тим, нез'ясованим залишаються інші не менш важливі: чи мали кооператори професійну освіту, яким чином вони її здобували, в яких закладах, яким чином влаштовувався учбовий процес у них тощо.

Історія заснування першого в Україні кооперативного навчального закладу бере свій початок 21 червня 1917 р., коли Міністерством торгівлі і промисловості було затверджено статут Харківського трьохкласного комерційного училища (кооперативної школи) імені А. Н. Головчанського [6, арк. 4]. Організатори заснування нового навчального закладу обрали його ім'я не випадково, оскільки він був представником місцевого кооперативного товариства, приймав активну участь у розвитку кооперації Харківської губернії, зокрема Ізюмського повіту. Ініціаторами відкриття першого у Слобожанщині кооперативного закладу освіти було Споживче товариство Півдня Росії [7] та Харківський союз товариств дрібного кредиту. 29-30 серпня ними були проведені спільні збори, під час яких було вирішено створити спеціальний фонд для фінансування новоствореної школи, який формувався із 5% щорічних внесків інших товариств, що входили в їхню мережу [8, арк. 1].

27 листопада 1917 р. Харківська кооперативна школа була відкрита і розпочала підготовку фахівців кооперативної справи [9, арк. 1]. Директором закладу було призначено Д. Г. Панадіаді [10]. Приміщення школи знаходилося в центрі міста за адресою вулиця Сумська, будинок 34 [11].

Рис. 1. Д. Г. Панадіаді [12]

Перший набір школи нараховував 122 слухача. Курс був розрахований на 3 роки. Вік учнів, які вступили до першого класу школи, був від 17 до 30 років [13, арк. 7 – 7 зв.], хоча на навчання приймалися особи обох статей не молодших 15 років, мали свідоцтва про закінчення курсів вищих початкових училищ або ж ті, які витримали при школі відповідне випробування [8, арк. 10]. До закладу вступали здебільшого ті, хто мав уже дворічну освіту або був випускником нижчого сільськогосподарського училища. Поширеним також було, коли пошукач уже працював, був службовцем Споживчого товариство Півдня Росії або ж будь-якого іншого об'єднання [14, арк. 1]. Дуже показовим був випадок, коли одне з товариств Катеринославської губернії звернулося до керівництва школи з проханням прийняти на навчання його співробітника з таким поясненням необхідності цього: «Зустрічаючи на кожному кроці перепони, які гальмують ще молодий кооперативний рух і за наявності повної відсутності інтелігентних та знаючих кооперативну справу сил, які можуть зовсім заглухнути, Камарське товариство споживачів просить прийняти члена свого кооперативу С. С. Ольмазова... у школу»[15, арк. 11]. У той же час траплялися випадки, коли майбутній учень школи вже мав і престижну професію, і досвід роботи, але все ж висловив бажання отримати саме

кооперативну освіту. «Бажаючи присвятити себе справі кооперації, маю честь якнайпокірніше просити Педагогічну раду кооперативної школи імені А. Н. Головчанського, про прийняття мене, – писав у своєму проханні випускник 1910 р. Харківської земської фельдшерської школи Г. Є. Вербенко, – в цьому році в перший клас кооперативної школи» [14, арк. 11].

Навчання у школі було небезкоштовним, плата за нього складала 50 крб. щорічно. У зв'язку з цим деякі кооперативні товариства України надавали стипендії для її обдарованих учнів. Так, у червні 1918 р. правління Єлисаветградського Союзу Споживчих Товариств «Загальна справа» влаштувало дві таких стипендії [15, арк. 5]. Очевидно, що така увага до діяльності школи пояснювалася не лише її престижністю, а у більшій мірі зацікавленістю кооперативних товариств у якісних спеціалістах та фахівцях. Іншим варіантом вирішення питання плати за навчання було надання одноразової допомоги учням, які її потребували. Характерними були випадки, коли вони зверталися до керівництва кооперативних товариств з такими проханнями, а останні в свою чергу надсилали листа школі про те, що бажають її надати, «але тільки по встановленню Вами [у тексті звернення до правління] ступеня потреби» [15, арк. 9].

Про успішність закладу і затребуваність професії, яку отримували слухачі школи, свідчило те, що вже через рік після відкриття було відкрито підготовче відділення та ще один перший паралельний клас [8, арк. 10].

Одним із перших завдань його керівництва була організація проходження практики у місцевих кооперативах, тому відразу ж наприкінці листопада 1917 р. директор школи звернувся до Товариства споживачів «Автодопомога» при Південноросійського автомобільному клубі з проханням влаштувати в їхніх харківських крамницях одного-двох учнів школи для ознайомлення з посадою прикажчика і працівника складу. Передбачалося, що вони будуть відвідувати ці торгівельні заклади кожного тижня по 3 години [8, арк. 2]. Подібні листи-прохання були надіслані ще 14 споживчим товариствам міста [8, арк. 2 зв.].

Важливою умовою виховання якісних спеціалістів з кооперативної справи у Харківській кооперативній школі ще від самого початку її заснування стало залучення високоосвічених та досвідчених фахівців з різних галузей знань, які вони викладали. Більша частина з них була випускниками фізико-математичного, юридичного, історико-філологічного факультетів Харківського університету. Зокрема, одним із викладачів кооперативної школи був Микола Макарович Пакуль (1880 – 1953) [13, арк. 16], видатний медієвіст та в

майбутньому декан історичного факультету, який після закінчення університету поїхав у Німеччину для роботи над вивченням джерел та літератури для підготовки наукової роботи, але початок Першої світової війни у 1914 р. порушив його дослідницькі плани. У післяреволюційний час Микола Макарович працював у різних навчальних закладах міста, але особливий інтерес складає період його діяльності у Харківській кооперативній школі, який залишився ще невисвітлений дослідниками [16, с. 160 – 162]. Варто також відзначити, що одну із провідних дисциплін «Споживчу кооперацію» викладав досвідчений теоретик і практик кооперативного руху В. М. Целларіус, який також був випускником юридичного факультету Харківського університету [13, арк. 16].

Особливу увагу керівництво школи звертало на необхідність залучення не лише фахових теоретиків, а й практиків кооперативної справи, тому до проведення лекцій запрошувалися члени Південного товариства споживачів Півдня Росії, Комітету сприяння сільській кооперації, завідувачі відділом статистики Союз-банка і Народного банка та інші співробітники цих установ [13, арк. 3].

Склад викладацького колективу кооперативної школи, підібраний її директором Д. Г. Панадіаді, свідчив про те, що до навчального процесу були залучені не лише досвідчені практики, а й теоретики своєї справи, які мали високий рівень освіти, займалися науковою діяльністю, що, безумовно, забезпечувало високий рівень та якість підготовки вихованців цього закладу.

Учні школи у процесі навчання вивчали велику кількість різних загальноосвітніх та спеціальних дисциплін. В атестаті, який вони отримували, їх вказувалося 29 [14, арк. 4, 6, 9]. Втім, це був далеко не весь перелік тих предметів, які вивчалися її вихованцями. Перелік дисциплін, який пропонувався для слухачів 1-го класу в 1920 р., був дуже широким і вимагав достатнього рівня попередньої підготовки для сприйняття та засвоєння такого матеріалу: історія народного господарства, історія соціальних рухів, розвиток соціальної думки, економіка індустріального та сільського господарства, енергетика, хімія з технологією (товарознавство), економічна географія, господарські розрахунки, основи вимірювання та креслення, діловодство та мови [17, арк. 1]. В цілому ж, як вказувало керівництво школи, об'єм загальноосвітніх дисциплін, які тут вивчалися, відповідав закінченій середній освіті [9, арк. 1].

Рис. 2. Атестат Бездідько Г. М. [14, арк. 6].

Наприкінці 1920 – на початку 1921 років у зв'язку з реформуванням кооперативного апарату, постало питання про подальшу долю кооперативної школи, яка була залежною у фінансовому відношенні від інших організацій. Встановити точну дату реорганізації школи не вдалося, але вже в документах 1920 – 1921 навчального року в назві закладу використовувався «кооперативно-продовольчий технікум» [17, арк. 1, 22]. Для проведення успішного переходу від однієї форми закладу до іншого був розроблений учбовий план на друге півріччя 1920 – 1921 років [17, арк. 51]. Очевидно, що поступово в нових політичних умовах, коли радянська влада остаточно утвердилася і почав формуватися її державний апарат колишні форми існування багатьох освітніх закладів потребували реформування, оскільки мали відповідати новим суспільним потребам та державному курсу. Тому розробкою плану занять в технікумі стали спільно займатися представники Народного комісаріату просвіти (рос. мовою – Наркомпрос) (А. П. Машкін), Вукоопспілки (В. Л. Брук, В. І. Марко, Н. І. Попов) та президії цього учбового закладу [9, арк. 1]. У свою чергу також постало питання про необхідність подальшого використання ім'я А. Н. Головчанського у назві кооперативу, але комітет слухачів та рада технікуму звернулася до Наркомпросу та Укрпрофобру [18] з проханням зберегти його, оскільки воно «дороге всім працівникам технікуму, як ім'я

людини, яка все життя віддала служінню селу, на захист інтересів бідного селянства та організацію широких народних мас» [13, арк. 3].

Література

1. Пантелеймоненко А. Споживча кооперація України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.academia.edu/4096701/>.
2. Оніпко Т. В. Торговельна діяльність споживчої кооперації України в період непу (історико-економічний аспект) : монографія / Т. В. Оніпко. — Полтава : РВВ ПУСКУ, 2010. — 345 с.
3. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика : монографія / А. О. Пантелеймоненко. — Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008. — 347 с.
4. Фареній І. А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття: монографія / І. А. Фареній. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2008. – 432 с.
5. Оніпко Т. В. Сотрудничество потребительской кооперации и профсоюзов Украины по подготовке хозяйственных кадров в период нэпа [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/6166-spivpratsja-spozhychoyi-kooperatsiyi-ta-profspilok-ukrayini-schodo-pidgotovki-gospodarskih-kadriv-u-period-nepu.html>.
6. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф.Р.4405. – Оп.1. – Спр.4.
7. Більш відома російська назва цього товариства – Потребительское общество Юга России (ПОЮР).
8. ДАХО. – Ф.Р.4405. – Оп.1. – Спр.1.
9. ДАХО. – Ф.Р.4405. – Оп.1. – Спр.33.
10. Панадіаді Дмитро Георгійович народився у 1877 р. Походив із грецької родини. Народився у місті Ізмаїл у Бессарабії. Отримав вищу освіту, був професором педагогіки. Був членом редакційної ради «Книгоспілки». 24 грудня 1937 р. був заарештований і звинувачений як «член грецької контрреволюційної націоналістичної шпигунської організації». 15 лютого 1938 р. був розстріляний. 24 жовтня 1958 р. було реабілітовано.
11. Зайцева С. Наша колыбель / С. Зайцева // Кооператор Харьковщины. – 2006. – №3.
12. Наш Баку. История Баку и бакинцев. Панадиади Мирра Дмитриевна – театральний художник [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ourbaku.com/index.php5/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Panadiady_5.jpg.
13. ДАХО. – Ф.Р.4405 – Оп.1. – Спр.10.

14. ДАХО. – Ф.Р.4405. – Оп.1. – Спр.2а.
15. ДАХО. – Ф.Р.4405. – Оп.1. – Спр.9.
16. Головки А. Б. Харьковский мидеевист Николай Макарович Пакуль (1880 – 1953) / А. Б. Головки // Вестник Удмуртского университета. Серия: История и филология. – 2014. – Вып.1.
17. ДАХО. – Ф.Р.4405 – Оп.1. – Спр.32.
18. Укрпрофобр (рос.) – Український відділ професійної освіти.

УДК 323''19''/316.454.3(477.54)

Салтан Н. Н.

(г. Харьков)

ТРАНСФОРМАЦИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЖИТЕЛЕЙ ХАРЬКОВА В 20-х ГОДАХ XX СТОЛЕТИЯ

Трансформация ценностных ориентаций жителей Харькова в 20-х гг. XX ст. Статья посвящена проблеме ментальных трансформаций жителей Харькова в 20-е годы XX ст. Доказывается, что попытки создания коллективистской морали в этот период, успеха не имели. В повседневных практиках большинство людей, продолжало пользоваться моделями поведения, основанными на индивидуализме, унаследованного от прошлой эпохи.

Ключевые слова: индивидуализм, коллективизм, социалистическая мораль.

Transformation of value orientations residents in Kharkiv in the 20s of XX-th century. The article deals with the mental transformations residents in Kharkiv in the 20s of XX-th century. It is proved that attempts to create a collectivist morality in this period, were not successful. In everyday practice, most people continued to use the patterns of behavior based on individualism inherited from a bygone era.

Keywords: individualism, collectivism, socialist morality.

Трансформація ціннісних орієнтацій мешканців Харкова у 20-х рр. XX ст. Стаття присвячена проблемі ментальних трансформацій жителів Харкова у 20-ті роки XX ст. Доводиться, що спроби створення колективістської моралі в цей період, не мали успіху. У повсякденних практиках більшість людей, продовжувало користуватися моделями поведінки, заснованими на індивідуалізмі, що були успадковані з минулої епохи.

Ключові слова: індивідуалізм, колективізм, соціалістична мораль.

Актуальность данной тематики обусловлена почти полным отсутствием идеологически незаангажированных, правдивых исследований посвященных формированию мировоззрения рядовых граждан в период становления советской власти.

Активизация исследований по истории ментальных трансформаций проходит в рамках истории повседневности, которая стала методологической